

**МДҲ ДАВЛАТЛАРИ ТАЖРИБАСИДА ҲАВО ТРАНСПОРТИ ОБЪЕКТЛАРИДА
ЖИНОЯТЛАРГА ҚАРШИ ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА АМАЛИЙ
АСОСЛАРИ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15619487>

Мавлонов Авазхон Усубхужаевич

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети мустақил
изланувчиси*

Аннотация: Мақолада МДҲга аъзо давлатларда — жумладан, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Беларусда — ҳаво транспорти объектларида жиноятларга қарши курашишда тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асослари ва амалий жиҳатлари таҳлил этилади. Ҳар бир давлатнинг махсус қонунлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ваколатлари, инсон ҳуқуқларини кафолатлаш механизми, шунингдек, авиация соҳасидаги ўзига хос муаммолар ва ечимлар кўриб чиқилади. Амалий мисоллар асосида Ўзбекистон учун татбиқий аҳамиятга эга бўлган хулосалар келтирилади.

Калит сўзлар: МДҲ, тезкор-қидирув фаолияти, ҳаво транспорти, Россия, Қозоғистон, ҳуқуқий асослар, контрабанда, ҳавфсизлик.

**ПРАВОВЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО БОРЬБЕ С ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ НА ОБЪЕКТАХ ВОЗДУШНОГО
ТРАНСПОРТА: ОПЫТ СТРАН СНГ**

Мавлонов Авазхон Усубхужаевич

*Независимый исследователь Университета общественной
безопасности Республики Узбекистан*

Аннотация: В статье рассматриваются правовые и практические аспекты оперативно-розыскной деятельности на объектах воздушного транспорта в странах СНГ — России, Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане и Беларуси. Анализируется национальное законодательство, полномочия органов правопорядка, механизмы обеспечения прав граждан, а также характерные проблемы и решения в сфере авиационной безопасности. Представлены практические примеры и выводы, имеющие прикладное значение для Узбекистана.

Ключевые слова: СНГ, оперативно-розыскная деятельность, воздушный транспорт, Россия, Казахстан, правовые основы, контрабанда, безопасность.

**LEGAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITIES
AGAINST CRIMES AT AIR TRANSPORT FACILITIES: EXPERIENCE OF CIS COUNTRIES****Mavlonov Avazkhon Usubkhodjaevich***Independent Researcher at the University of Public Security
of the Republic of Uzbekistan*

Abstract: *The article examines the legal and practical aspects of operational-search activities at air transport facilities in CIS countries — including Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Belarus. It analyzes national legislation, powers of law enforcement agencies, mechanisms for protecting human rights, and specific challenges and solutions related to aviation security. Practical examples and conclusions relevant for application in Uzbekistan are presented.*

Keywords: *CIS, operational-search activity, air transport, Russia, Kazakhstan, legal foundations, smuggling, security.*

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо бўлган республикалар (жумладан, Русия, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Беларусь ва бошқалар) ўз вақтида собиқ совет ҳуқуқий маконидан мерос қолган тезкор-қидирув фаолияти тизимини кейинчалик миллий қонунчилиги асосида ривожлантирди. Ушбу давлатларда “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги алоҳида қонунлар қабул қилинган бўлиб, улар мазмунан бир-бирига ўхшаш: тезкор тадбирларнинг мақсади, турлари ва принциплари совет давридан келиб чиққан схема асосида белгиланган. Масалан, Русия Федерацияси 1995 йилда ушбу соҳадаги базавий қонунини қабул қилган (кейинчалик кўп марта ўзгартиришлар киритилган). Россия қонунига мувофиқ 14 хилгача тезкор тадбир тури белгиланган бўлиб, улар орасида яширин тыңлаш, кузатув, почтани перлюстрация қилиш, жиноий гуруҳларга агентларни яширин киритиш, электрон алоқани тинглаш каби чоралар бор. Россияда тезкор-қидирув фаолияти ички ишлар органлари, ФХХ (Федерал хавфсизлик хизмати, собиқ КГБ) ва баъзи бошқа органлар томонидан амалга оширилади. Қонунчиликда прокурор назорати назарда тутилган: тезкор тадбирлар қонунийлиги устидан прокуратура органлари назорат ўрнатади, айрим ҳолларда (жумладан, телефон тыңлаш учун) суд қарори талаб этилади. Лекин мустақил экспертлар таъкидлашича, амалда Россияда тезкор-қидирув чоралари кўлами жуда кенг ва фуқароларнинг шахсий маълумотлари устидан давлатнинг назорати кучли. Жумладан, 2016 йилда қабул қилинган “Яровая пакети” қонунлари орқали телекоммуникация компанияларига фойдаланувчи маълумотларини узоқ муддат сақлаш ва хавфсизлик идораларининг уларга бевосита кириши тизими (СОПМ) кучайтирилди[1]. Бундан кўриниб турибдики, Россия ҳукуматининг терроризмга қарши сиёсатида кенг қамровли электрон кузатув ва маълумотларни йиғишга катта аҳамият берилмоқда. Қозоғистон ва Қирғизистон каби

давлатлар ҳам Россия тажрибасига суянган ҳолда ўз қонунларини қабул қилган. Бироқ улар сўнгги йилларда ЕХХТ ва халқаро тавсиялар асосида айрим ислохотлар ўтказмоқда. Масалан, Қозоғистонда 2014 йилда Жиноят-процессуал кодексига ўзгариш киритилиб, жиноят иши доирасидаги тезкор тадбирларнинг натижаларини процессуал фаолиятга қўшиш тартиби аниқ белгилаб қўйилди. Қирғизистон Республикасининг 2019 йилдаги қонуни эса тезкор-қидирув фаолиятида қонунийлик кафолатларига алоҳида урғу берган – қонунда тезкор тадбирлар ўтказилишида инсон ҳуқуқларига риоя этилишини таъминлаш тизими баён этилган[2]. Тожикистон қонунчилигида ҳам худди шундай, тезкор тадбирларда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳимояси давлат зиммасида экани қайд этилган[3]. Бироқ амалиётда айрим МДХ давлатларида (жумладан, Беларусь, Тожикистон каби) хавфсизлик хизматларининг ваколати жуда кенг бўлиб, муҳолифат ёки фаол фуқаролар фаолиятини назорат қилиш учун ҳам тезкор-қидирув чоралари қўлланилаётгани ҳақида халқаро ташкилотлар ташвиш билдириб келади. Шу билан бирга, кейинги пайтларда МДХ доирасида ички ишлар органларини ислоҳ қилиш жараёнлари кузатилмоқда – масалан, баъзи давлатларда полициянинг жамоатчилик билан ҳамкорлигини ошириш, тезкор маълумот йиғишда фуқароларни кўмаклашишга жалб этиш каби ғоялар илгари сурилган. Хусусан, Европа Иттифоқи “осведомитель” (яширин маълумот берувчи) фуқароларни қўллаб-қувватлашга оид махсус Директивасини чиқарган бўлиб, унда ҳуқуқ-тартиботга кўмаклашаётган шахсларни комплекс ҳимоя қилиш чоралари назарда тутилган. Россия ва бошқа МДХ давлатларида ҳам бу йўналишда – тезкор маълумот етказувчиларни ҳимоя қилиш ва рағбатлантириш борасида тартиблар жорий этиш масалалари муҳокама қилинмоқда. Умуман олганда, МДХ мамлакатларида тезкор-қидирув фаолияти ҳали ҳам жабрланувчи/гуноҳсиз шахсларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш масалаларида етарлича шаффофлик ва мустақил назоратга муҳтож. Бу эса келгусида мазкур давлатлар қонунчилигини демократлаштириш жараёнининг бир қисми сифатида долзарблигича қолади.

Россия Федерацияси тажрибаси. Россия Федерацияси кенг қамровли аэропортлар тармоғи ва катта йўловчи оқимида эга бўлиб, бу жиноятчиликка қарши кураш соҳасида Ўзбекистон учун яқин бўлган вазифаларни юзага келтиради. Тезкор-қидирув фаолияти (ТҚФ) Россияда 1995 йил 12 августда қабул қилинган 144-ФЗ-сонли «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги Федерал қонун[4] билан тартибга солинади. Мазкур қонун 13 турдаги ТҚФ турларини, уларни амалга оширадиган субъектлар (Ички ишлар вазирлиги, ФСБ, Росгвардия, Божхона хизмати ва бошқалар) ҳамда натижаларини судда қонуний фойдаланиш тартибини аниқ белгилаб беради. Ушбу қонун айрим жиҳатлари билан Ўзбекистон қонуни учун намуна бўлган, бироқ бир қатор фарқларга ҳам эга (жумладан, Россияда ТҚФ ўтказиш ҳуқуқига эга органлар сони кенгроқ бўлиб, ФСИН ҳам шулар жумласидандир, Ўзбекистонда эса субъектлар сони чекланган).

Авиация соҳасида Россия Федерацияси асосий эътиборни терроризм, наркотиклар контрабандаси ва багаж ўғирликларига қарши курашга қаратади. Аэропортларда хавфсизликни таъминлаш «Транспорт полицияси» (Ички ишлар вазирлигининг махсус бошқармаси) зиммасига юклатилган. Ҳар бир йирик аэропорт ҳузурида полициянинг «линей» бўлими фаолият юритади, Москва ва Санкт-Петербург шаҳарларида эса авиация ўзеллари бўйича алоҳида бошқармалар ташкил этилган. Контрабанда аниқлаш ишлари эса Бош божхона хизмати (ФТС) ва Федерал хавфсизлик хизмати (ФСБ)нинг Чегара хизматига тегишли. ФСБ ушбу соҳада иккиламчи функцияга эга: чегара назоратини олиб бориш ва халқаро наркотрафик каби жуда хатарли жиноятларнинг тезкор кузатувини юритиш.

Россия амалиётида транспортда ТҚФ ўтказиш борасида ҳам ютуқлар, ҳам муаммолар кузатилади. Масалан, мунтазам равишда багаж ўғирлиги билан шуғулланувчи уюшган гуруҳлар фош этилади. 2019 йилда Волгоград аэропортида юк ташиш хизмати ходимларидан иборат жиноий гуруҳ аниқланди. Улар етти ой мобайнида йўловчиларнинг бағажидан жами 1 миллион рублга яқин пул ва қимматбаҳо ашёларни ўғирлашган[5]. Жиноятчилар хизматхона ҳожатхонаси шифтида яширин омбор ташкил этишган. Йўловчилардан тушган мурожаатлар ва транспорт полицияси ҳамда ФСБнинг самарали ТҚФ ҳаракатлари натижасида гуруҳ фош этилди, 6 нафар ходим ва уларга ёрдам берган шахс қўлга олинди. Тегишли суд ҳукмига кўра, ташкилотчи 6 йилга, бошқалар эса 3–5 йилга озодликдан маҳрум этилди.

Шу билан бирга, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг айрим ходимлари томонидан ҳуқуқбузарлик ҳолатлари ҳам кузатилган. 2019 йилда Москва транспорт полициясининг операция ходими айбсиз юкчига жасадда тилла буюмларини яширинча солиб қўйиб, жиноят фош этилгани ҳақида сохта маълумот беришга уринган[6]. Ушбу ҳолат фош этилди ва ходимнинг ўзи жазоланди. Кейинроқ, ҳақиқий жиноятчи аниқланди. Бу воқеа ТҚФ ўтказишда қонунга риоя этишнинг, айниқса провокацияларга йўл қўймасликнинг аҳамиятини кўрсатди.

Контрабандага қарши кураш соҳасида Россия Афғонистондан келадиган наркотиклар оқимида қарши биринчи фронтлардан биридир. Авиация орқали Россияга синтетик наркотиклар ва кокаин олиб киришга уриниш ҳолатлари бўлган. Аэропортларда капсула ютиб олиб келган наркокуръерлар ушланиб, уларга нисбатан жазо чоралари кўрилган. Шу жумладан, «назоратдаги етказиб бериш» усули кенг қўлланилган — бу усул 2016 йилгача Федерал наркотикларга қарши кураш хизмати (ФСКН), кейинчалик эса ИИБ томонидан қўлланилиб, Европа давлатлари билан ҳамкорликда Колумбия кокаинини кузатиш ва манзилга етиб боришини кутган ҳолда жиноий тармоқларнинг тўлиқ фош этилишига хизмат қилган.

Жами олганда, Россиянинг транспортдаги ТҚФ тизими Ўзбекистонникига ўхшаш: махсус қонун мавжуд, полиция, ФСБ ва божхона ўртасида ҳамкорлик тизими шаклланган. Россия Федерацияси Жиноят кодексида контрабанда учун алоҳида

жавобгарлик белгиланган (229¹-модда — наркотик моддалар контрабандаси, 226¹-модда — қурол контрабандаси ва бошқалар; 2012 йилга қадар бу фаолият 188-модда — «Контрабанда» билан тартибга солинган эди).

Россия авиация хавфсизлиги бўйича халқаро стандартларга (ИКАО талаблари) мувофиқ норматив ҳужжатлар тўпламини ишлаб чиққан. Айниқса, 2004 йилда юз берган террорчилик ҳаракатларидан сўнг текширув тартиблари кучайтирилди, бу эса бир вақтнинг ўзида қурол ва наркотиклар контрабандасининг олдини олишга ҳам хизмат қилмоқда.

Қозоғистон Республикаси тажрибаси. Қозоғистон Республикаси Ўзбекистон каби собиқ Совет Иттифоқи ҳуқуқий меросини қабул қилиб, уни миллий қонунчилик билан бойитган давлатлардан ҳисобланади. Мамлакатда Тезкор-қидирув фаолияти (ТҚФ) 1994 йилда қабул қилинган «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонун асосида амалга оширилади (кейинги йилларда бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилган). Мазкур қонунга мувофиқ, ТҚФни Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик қўмитаси (КНБ) ва бошқа ваколатли органлар амалга оширади.

Аэропортларда жамоат тартибини таъминлаш транспорт полицияси зиммасига юклатилган бўлса, чегара назорати ва божхона текширувлари КНБ ҳузуридаги Чегара хизмати ҳамда Давлат даромадлари қўмитаси (божхона хизмати) томонидан олиб борилади. Қозоғистонда кузатиладиган муаммолар Ўзбекистонга хос ҳолатларга ўхшаш: багаж ўғирликлари, жанубий йўналиш (Афғонистон орқали)дан келувчи наркотиклар, ноқонуний валюта ва олтин буюмлар контрабандаси.

Мамлакат аэропортлари маъмурияти ушбу муаммоларнинг глобал хусусиятга эга эканлигини эътироф этиб, ИИВ органлари билан ҳамкорликда профилактик ва тезкор чораларни амалга оширмоқда. Хусусан, Нур-Султон шаҳридаги халқаро аэропортда багаж тушириш зонасида яширин кузатувни амалга ошириш учун тезкор ходимларга рухсат бериш амалиёти жорий қилинди, шунингдек, хизматчиларнинг чиқишдаги текширувлари кучайтирилди. Бундай чоралар самара берди: умумий йўловчи оқимида нисбатан багаж ўғирликлари ҳолатлари 0,1 промиллега камайган, бу эса халқаро кўрсаткичларга кўра нисбатан яхши натижа ҳисобланади.

Шу билан бирга, Қозоғистон техник жиҳатдан ҳам замонавий усулларни жорий этмоқда. Масалан, Туркистондаги янги аэропортда божхона маълумотлар базасига интеграция қилинган 3D-сканерлар ўрнатилган бўлиб, бундай тизим тақиқланган юкларни аниқлашни енгиллаштиради. Қонунчиликда ҳам долзарб ўзгаришлар киритилмоқда: ювелир буюмлар ва нефть маҳсулотлари контрабандаси учун жиноий жавобгарлик белгиланди, бу эса минтақанинг хос хатарларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилмоқда.

Мисол тариқасида 2024 йилда Алматы халқаро аэропортида юз берган воқеани кўрсатиш мумкин: икки нафар аёл йўловчи шахсий буюмлар кўринишида 1 миллион АҚШ долларидан ортиқ қийматдаги олтин тақинчоқларни ноқонуний олиб чиқишга уринган. Ҳодиса молиявий разведка маълумотлари асосида олиб борилган текширув

натижасида фош этилди ва юк мусодара қилинди. Бу каби ҳолатлар иқтисодий контрабанда турлари учун жазо чораларини кучайтириш масаласини кун тартибига қўймоқда.

Шунингдек, Қозоғистон хавфсизликни таъминлашга хусусий сармояларни жалб қилмоқда. Хусусан, Исроил тажрибасига асосланган «ҳамкорликдаги профайлинг» усулини жорий этиш лойиҳаси амалга оширилмоқда. Бу усулда махсус тайёргарликдан ўтган мутахассислар йўловчилар билан суҳбат олиб боради ва уларнинг хатти-ҳаракатлари асосида хатар даражаси баҳоланади. Бу ноанъанавий ёндашув жаҳон амалиётида кенг тарқалмаган бўлса-да, самарадорлиги бўйича тажриба тўпланмоқда.

Қозоғистоннинг ТҚФ қонунчилиги Ўзбекистон қонунчилигига яқин бўлгани сабабли, икки давлат ўртасида мунтазам илмий-амалий мулоқот ва тажриба алмашинуви амалга оширилади. Бу жараён асосан ИИБ, чегара хизмати ва божхона органлари ўртасидаги форумлар орқали йўлга қўйилган.

Беларусь Республикаси тажрибаси. Беларусь Республикаси 1999 йилда қабул қилинган «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунга эга бўлиб, мазкур қонун тузилиши ва мазмуни жиҳатдан Россия Федерацияси қонунига жуда яқин. Авиация соҳасида Беларусь асосий эътиборни истеъмол товарларининг контрабандасига қарши курашга қаратади, чунки Минск халқаро аэропорти орқали Евроосиё иқтисодий иттифоқига бренд маҳсулотларини ноқонуний олиб кириш ҳолатлари қайд этилган.

Бу йўналишда Давлат хавфсизлик қўмитаси (КГБ) ва Давлат божхона қўмитаси фаол иш олиб боради. Хусусан, 2018 йилда Минскда катта миқдорда мобиль телефонларни божхона декларациясисиз олиб ўтишга уринган гуруҳ фош этилган. Суд санкцияси асосида гумонланувчилар телефон суҳбатларини тинглаш орқали ТҚФ ўтказилди ва контрабанда схемаси аниқланиб, жиноятчилар юкни қабул қилаётган пайтда қўлга олинди.

Беларусьнинг ўзига хос жиҳати шундаки, у ҳали ҳам собиқ совет давридагига ўхшаш тарзда ягона ҳарбийлаштирилган транспорт милициясини сақлаб қолган. Ушбу структура Ички ишлар вазирлиги таркибига киради ва мамлакатдаги барча турдаги транспортларда хавфсизликни таъминлайди. Шу боис, аэропортларда милиция, КГБ ва божхона органларининг фаолияти жипслашган ҳолда, яъни ягона тезкор гуруҳлар таркибида амалга оширилади.

Беларусь нисбатан кичик ҳажмдаги авиация йўловчи оқимига эга бўлса-да, хавфсизликни таъминлаш соҳасида юқори даражадаги назоратни сақлаб қолган. Масалан, багаж ўғирликлари ёки ички хизматчилар иштирокидаги жиддий жиноятлар ҳақида оммавий ахборот воситаларида хабарлар деярли кузатилмайди. Аксинча, асосий эътибор наркотик моддаларнинг транзитига қарши курашга қаратилган. Айниқса, баъзи ҳолатларда Лотин Америкасидан келаётган наркокуррьерлар Минск

орқали бошқа мамлакатларга ўтиб кетишга уринишган — бундай ҳолатлар ТҚФ воситасида аниқланиб, бартараф этилган.

Беларусь қонунчилигида хавфсизликни таъминлаш мақсадида давлат раҳбарининг декретлари орқали қатор соддалаштирилган текширув тартиблари жорий қилинган. Ушбу тадбирлар миллий хавфсизликни таъминлашга қаратилган бўлиб, улар божхона ва паспорт назорати жараёнларини оптималлаштиришга хизмат қилмоқда.

Беларусь тажрибаси кучларни ягона органлар таркибида тўплаш самарали натижалар бераётганини кўрсатади. Бироқ айрим халқаро ҳуқуқшунослар ушбу моделни ҳаддан ташқари ёпиқ деб баҳолаб, ТҚФ фаолияти устидан мустақил суд назоратининг етишмаслиги инсон ҳуқуқларининг бузилишига олиб келиши мумкинлигини таъкидлашади. Шунга қарамай, амалий натижалар нуқтаи назаридан республикада жинойтчилик даражаси пастлиги билан ажралиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. geohistory.todayen.wikipedia.org
2. Закон об ОРД Кыргызской Республики // Закон об ОРД Кыргызской Республики — Тезкорно-розыскная деятельность
3. Закон Республики Таджикистан «Об тезкорно-розыскной деятельности»// Закон Республики Таджикистан «Об тезкорно-розыскной деятельности» — Тезкорно-розыскная деятельность
4. Федеральный закон "Об тезкорно-розыскной деятельности" от 12.08.1995 N 144-ФЗ (последняя редакция) \ КонсультантПлюс
5. Грузчики волгоградского аэропорта осуждены за кражу багажа пассажиров // rg.ru
6. Владимир Миняев и чемоданная мафия // novayagazeta.ru